ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 18, številka 1-2, 2014 · ISSN 1408-2969

WITTGENSTEIN IN SKEPTICIZEM

Špela Vidmar

O Gotovosti in epistemologija

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Citiranje: Špela Vidmar, »O Gotovosti in epistemologija«, *Analiza: časopis za kritično misel* 18, št. 1-2 (2014): 119–132.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Špela Vidmar
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

O *GOTOVOSTI* IN EPISTEMOLOGIJA

V članku obravnavam Wittgensteinovo glavno delo s področja epistemologije – *O gotovosti*. V prvem poglavju se ukvarjam z njegovo analizo pojma vednosti, v drugem pa z analizo pojma dvoma. Po Wittgensteinu vednost in dvom obstajata le znotraj jezikovnih iger: vednost imamo, kadar lahko za to navedemo neke razloge; kar pa ne drži v primeru naših »gotovosti«; dvom je lahko le tam, kjer je gotovost v nekaj drugega. Zaključim s trditvijo, da je Wittgensteinova obravnava teh pojmov primarno gramatična in ne epistemološka.

Ključne besede: Wittgenstein, jezikovna igra, vednost, gotovost, dvom.

Wittgenstein se je z epistemološkimi vprašanji najbolj intenzivno ukvarjal v zadnjem letu in pol svojega življenja. Sredi leta 1949 je na povabilo Normana Malcolma odpotoval v Združene Države Amerike, kjer se je v pogovorih z njim ponovno začel zanimati za G. E. Moorov esej »Obramba zdravega razuma«. Izvršitelji Wittgensteinove literarne zapuščine so celoto tega, kar je napisal na to temo od tega časa do njegove smrti (zadnji zapis je datiran le dva dni pred njegovo smrtjo), izdali v delu z naslovom *O gotovosti*[1] (OG). *O gotovosti* se začne z obravnavo Moorove slavne izjave »Vem, da imam roke« iz njegovega predavanja »Dokaz zunanjega sveta«[2]. V »Obrambi zdravega razuma« Moore navede še vrsto drugih podobnih trditev, na primer: da obstaja živo telo, »ki je moje telo«; da je bilo to telo rojeno v določenem času v preteklosti; da je bilo od njegovega rojstva stalno na površini Zemlje oziroma ne daleč stran od nje; da je Zemlja obstajala že dolgo pred njegovim rojstvom in druge. Še en slaven primer izhaja iz Moorovih pogovorov z Malcolmom – ko sta skupaj sedela na vrtu, je Moore pokazal na drevo pred sabo in znova in znova ponavljal: »Vem, da je to drevo«. Wittgensteina so sicer te Moorove »očitne resnice« zanimale že dolgo časa pred obiskom Malcolma, saj je Mooru nekoč celo priznal, da meni, da je to njegovo najboljše delo, s čimer se je Moore strinjal, a strnjeno se jih je lotil šele tedaj.

Moore in vednost: »Ta človek ni nor, ampak filozof«

V čem je poanta Moorovih trditev in zakaj so zanimive? Moore je v svojih delih

[1] Delo je prevedeno v slovenščino: Wittgenstein, L. (2004)
[2] V slovenskem prevodu je izšel izbor: Moore, G. E. (2007).

skušal dokazati, da lahko vemo tudi neke stvari, ki niso matematični ali logični stavki ali stavki o naših neposrednih čutnih vtisih. Hotel je dokazati, da obstaja zunanji svet in s tem zavrniti skeptične pomisleke. To je skušal doseči z že omenjeno izjavo »Vem, da imam roke«. V predavalnici je dvignil roki, pomigal z njima ter dejal: »Tu je ena roka in tu je druga«. Nato je vprašal občinstvo, ali se strinja, da on ve, da ima dve roki. Občinstvo se je z njim strinjalo, zato je Moore izpeljal sklep, da torej tudi ve, da obstaja zunanji svet, saj sta roki del zunanjega sveta. (Moore, 2007: 6)

Wittgenstein že s prvim stavkom *O gotovosti* zavrne Moorov dokaz, ko z besedami skeptika/idealista reče: »Če veš, da *je tu ena roka*, ti bomo priznali vse ostalo« (§ 1). Problem je očiten. Takoj se nam zastavi vprašanje, kako Moore ve, da ima dve roki. Skeptik ni nič bolj prepričan sedaj, ko je roki videl, kot prej, ko jih še ni. Njegovo vprašanje bi se, na primer, glasilo: »S kakšno pravico ne dvomim o obstoju svojih rok?« (§ 24). In Moore ne more odgovoriti, da on to pač ve. Če je po eni strani res opozoril na nesmiselnost takšnega dvoma (vsi v občinstvu so mu zlahka pritrdili, da ima to vednost), pa ga nikakor ni odpravil, le premaknil ga je za en korak. Moore se je skušal rešiti dvoma tako, da je privzel neke trditve za očitno resnične, a s tem se je ujel v eno zanko Agrippove trileme. Agrippa je bil grški filozof, predstavnika skrajnega skepticizma, ki je podal tri argumente za nemožnost gotovega vedenja: vse naše vedenje naj bi temeljilo ali na domnevah ali naj bi bilo krožno ali pa naj bi vodilo v neskončni regres. V resnici je Moore sam zanikal prvo možnost – izjavo »Vem, da imam roke« bi lahko postavil kot neizpodbitno resnico, a jo je šel sam dalje utemeljevati s tem, da je roke na ogled postavil sebi in drugim. Verjetno je že sam zaslutil, da izjava »Vem, da ...« zahteva možnost odgovora na vprašanje »Kako to veš?« In v dokaz svojemu vedenju je postavil vid. A skeptik s tem ne more biti zadovoljen, vprašanje je, kako vemo, da nas vid ne vara? Z besedami Wittgensteina, ki takoj v drugem paragrafu nadaljuje: »Če se meni – ali vsem – tako *zdi*, to še ne pomeni, da tako tudi *je*«. A takoj nato tudi priznava Mooru: »Vendar se lahko vprašamo, ali lahko upravičeno dvomimo o tem«.

Wittgensteinov pravi ugovor Moorovemu načinu dokazovanja pa nastopi v tretjem, četrtem in petem paragrafu, kjer vpelje svoj znani pojem jezikovnih iger. V *Filozofskih raziskavah* (PI) je Wittgenstein do konca razvil idejo, da je pomen besed njihova raba. Besede imajo pomen le v nekem kontekstu – v njihovem vsakdanjem kontekstu. Če pa jih uporabljamo izven tega konteksta, izgubijo svoj pomen. Pri tem ima Wittgenstein v mislih predvsem filozofske razprave, kjer se takšne menjave kontekstov največkrat dogajajo: »Kajti filozofski problemi nastanejo, ko jezik *praznuje*« (PI: § 38). In v OG, § 467: »S filozofom sediva na vrtu; večkrat zapored reče 'Vem, daje to drevo', pri čemer kaže na drevo v najini bližini. Tretji se nama pridruži, naju sliši, jaz pa mu rečem: 'Ta človek ni nor; samo filozofirava'«.

V tretjem paragrafu torej Wittgenstein pravi, da če nam nekdo reče: »Ne vem, ali je tu roka«, mu lahko odgovorimo: »Pobližje si jo oglej«. Možnost, da se

prepričamo, je del te jezikovne igre, je ena izmed njenih bistvenih značilnosti. Medtem ko se niti ne zavedamo, kako nejasen je smisel stavka »Vem, da sem človeško bitje«, dokler ne premislimo njegove negacije.

> Še najbolj ustrezno bi ga lahko formulirali takole: »Vem, da imam človeške organe.« (Npr. možgane, ki jih navsezadnje še nihče ni videl.) Kako pa je s stavkom »Vem, da imam možgane«? Lahko dvomim o njem? Nimam argumentov, na podlagi katerih bi lahko *dvomil!* »Vse govori temu v prid in nič proti temu.« Vendar si lahko predstavljamo, da bi se ob operaciji moja lobanja izkazala za prazno. (§ 4)

> Ali se lahko neki stavek naknadno izkaže za napačen, je odvisno od določil, ki jih sprejemam kot veljavne za ta stavek. (§ 5)

V 23. paragrafu Wittgenstein tako opiše primer, kjer bi Moorova izjava bila smiselna – na primer, ko bi nekoga vprašali, ali ima dve roki, ker ne bi vedeli, ali so mu jih morda amputirali. Če bi drugi zatrdil, da ve, da jih ima, bi to za nas pomenilo, da se je imel priložnost prepričati o tem, da torej nista morda prekriti z odejo ali v povojih. Iz tega primera je razvidno, da trditve oblike »To vem ...« običaj | uporabljamo, kadar lahko za to navedemo neke razloge. To je, kot že rečeno, ugotovil tudi Moore, a ni uvidel, da kadar je nekaj popolnoma očitno, nekaj s čimer ‘ se vsi strinjali in si sploh ne bi znali predstavljati, kako bi lahko bilo drugače, takrat, trdi Wittgenstein, ne moremo reči, da to vemo. Drugače rečeno – ko za nekaj rečemo, da to vemo, je v trditev vključena tudi možnost, da tega ne bi vedeli; torej – nečesa, kar vemo, lahko tudi ne vemo. Bi si lahko v Moorovem primeru zamislili situacijo, da ne bi vedeli, da ima dve roki? Teh problemov se Wittgenstein dotakne že v *Filozofskih raziskavah* (II, xi, str. 221):

> Mogoče si je predstavljati primer, v katerem bi *lahko* izvedel, da imam dve roki. Vendar običajno tega *ne morem*. »A vse, kar je potrebno storiti, je, da jih dvigneš pred oči.« – Če sem *zdaj* v dvomih, ali imam dve roki, mi tudi očem ni treba verjeti. (Lahko bi tudi vprašal prijatelja.)

> S tem je povezano dejstvo, da, na primer, ima stavek »Zemlja obstaja milijone let« bolj jasen smisel kot »Zemlja obstaja zadnjih pet minut«. Kajti kogarkoli, ki bi trdil slednje, bi vprašal: »Na kakšna opažanja se ta stavek nanaša; in kakšna opažanja bi štela nasproti temu?« – medtem ko vem, h kakšnim idejam in opažanjem spada prvi stavek.

Wittgensteinova metoda v *O gotovosti* je kot tudi drugje analiza »problematičnih« pojmov. Tako tukaj vzame pod drobnogled pojem vedenja oziroma izjavo oblike »Jaz vem ...« in opiše različne vsakdanje okoliščine, v katerih se pojavljata: Vem, da je Jones v sobi, ker sem ga malo pred tem videl iti tja. Vem, da imam dve roki, ker sem imel po operaciji čas preveriti in mi jih niso amputirali. V odgovor slepemu človeku – vem, da je to moja roka ali vem, da je to drevo in ne odrski pripomoček. Otrok drugemu otroku – vem, kako se imenuje ta barva. A to niso Moorovi primeri. Wittgenstein se vpraša (§ 462), zakaj Moore

v dokaz svojega znanja ne navede nekega dejstva, na primer, da v takšnem in takšnem delu Anglije leži vas s tem in tem imenom, ki bi bilo znano njemu in ne *vsem* nam. Odgovor je seveda ta, da je Moore v upanju, da bi dokončno premagal skeptika, naštel tiste resnice, ki so se mu zdele najbolj očitne. Vem, da imam roke in noge. Vem, da sem človek. Vem, da imam možgane. Vem, da imam dva biološka starša. Vem, da je 2 x 2 = 4. Vem, da voda zavre pri 100° C. Vem, da je Zemlja obstajala že dolgo pred mojim rojstvom. Vem, da mi je ime L. W. Vem, da nikoli nisem bil na Kitajskem. Za vse te primere Wittgenstein pravi, da niso naša vedenja, temveč naše »gotovosti«. Zakaj? Kot že rečeno, zato ker ne moremo zanje ponuditi nobenega razloga, nobenega temelja, ki bi bil bolj razviden od njih. Izpeljava stavka »Imam roke« iz stavka »Vidim roke« je prazna, gotovost drugega ni nič večja od gotovosti prvega. Lahko bi tudi vprašali prijatelja. Moore se je problema lotil na napačen način, a primeri, ki jih je uporabil, so pomenljivi. Vsakdanji človek bi na vprašanje, kako ve, da ima roke odvrnil »Nesmisel!« ali »Traparija!«, »Pusti me pri miru!« Kajti kako lahko kaj takšnega ne vemo? Če to niso moje roke, potem kaj sploh je kaj? Wittgenstein pravi, da v normalnih okoliščinah dvom v naše roke ni možen (ne glede na to, da ni možno jasno definirati normalnih okoliščin). Trdi, da dvom nima mesta v tej jezikovni igri. Normalni ljudje praviloma vedo, kako jim je ime, kje živijo, da imajo roke in noge. Vedo imena predmetov – miz, stolov in imena barv.

> Vem, da tukaj leži bolan človek? Nesmisel! Sedim ob njegovi postelji in pozorno opazujem njegove poteze. – Torej, ali ne vem, da tukaj leži bolnik? – Niti vprašanje niti sama izjava nista smiselna. Kakor tudi ni smiselna izjava: »Tukaj sem«, ki bi jo vendarle lahko uporabil v vsakem trenutku, ko bi se ponudila primerna priložnost. ... Če izjavo »Vem, da tukaj leži bolnik« uporabimo v *neprimerni* situaciji, se nam ne bo zdela nesmiselna oziroma se nam bo zdela skoraj samoumevna le zato, ker si lahko sorazmerno brez težav predstavljamo ustrezno situacijo in ker menimo, da so besede »Vem, da ...« umestne povsod tam, kjer ni nobenega dvoma (torej tudi tam, kjer dvoma ne bi mogli razumeti). (§ 10)

Ne zavedamo se, da ima izraz »Vem« zelo specializirano rabo. Zdi se, kot da »Vem« opisuje stanje stvari, ki nam to, kar vemo, zagotavlja kot dejstvo. A vedno pozabimo izraz »Mislil sem, da vem«. Da nekdo ve, se mora šele pokazati. Potrebno je objektivno dokazati, da ni bila možna nikakršna napaka. Če nekaj vem, potem moram tudi vedeti, da to vem. V takšnem primeru Wittgenstein reče, da »Vem, da« pomeni približno enako kot »Glede tega sem nezmotljiv«. A da to drži, je seveda šele potrebno objektivno dokazati. Poglejmo zdaj moorovski primer – nekdo reče: »Ne morem se motiti glede tega: tisto je knjiga«, medtem ko pokaže s prstom nanjo. Wittgenstein se vpraša, kakšna bi lahko bila tukaj napaka? »Vem« pogosto pomeni, da imamo prave razloge za svojo izjavo. Če torej drugi pozna jezikovno igro, bo priznal, da vemo. Možno mora biti predstavljati si, kako lahko nekdo kaj takšnega ve. Ali se to da storiti v primeru knjige, ki leži na mizi pred nami? Odgovor je ne. Wittgenstein trdi, da Moore

zmotno meni, da je pojem »vedeti« analogen pojmom »verjeti«, »domnevati«, »dvomiti«, »biti prepričan« v tem, da izjava »Vem ...« ne more biti napaka. In če to drži, potem je možno iz takšne izjave sklepati na resnico trditve. Tukaj pa Moore spregleda izjavo »Mislil sem, da vem«. A če je to zadnje nedopustno, potem mora biti tudi napaka v trditvi logično nemogoča. A res bi bilo nenavadno, če bi morali verjeti verodostojnemu človeku, ko reče »Ne morem se motiti« (§§ 11–22).

Po Wittgensteinu se nekdo lahko moti celo glede tega, »da je tu roka«, le v določenih okoliščinah je to nemogoče. »Nekdo se lahko moti celo v računu – le v določenih okoliščinah se ne more« (§ 25).

> Človek se v določenih okoliščinah ne more *motiti*. (»More« je tu rabljen logično in stavek ne pravi, da človek v takšnih okoliščinah ne more reči ničesar napačnega). Če bi Moore izrekal nasprotje tistih stavkov, ki jih proglaša za gotove, ne samo, da se ne bi strinjali z njim; temveč bi ga ime za duševno motenega (§ 155).

Ta obrat je značilen za Wittgensteina. Trdil je, da je izjava smiselna le, če je smiselna tudi njegova negacija. Če bi torej Moore rekel »Nimam rok« ali »Nisem človek«, bi mislili, da se mu meša. Torej se nam tudi izjava »Imam roke« ne sme zdeti smiselna.

Zgoraj je bilo omenjeno računanje. Kdo bi lahko vprašal, če se nemara da s pomočjo novega *pravila* razbrati, kdaj pravilno uporabljamo računska pravila. A Wittgenstein odvrne – kako bi nam v takšnem primeru koristilo (novo) *pravilo'!* Ali se ne moremo (ponovno) zmotiti v njegovi aplikaciji? *Pravilo* bi bilo na primer lahko nekaj takšnega, kar bi vsebovalo izraz »v normalnih okoliščinah«. Ljudje zlahka prepoznamo normalne okoliščine, a jih ne moremo natančno opisati, kvečjemu lahko opišemo niz nenormalnih (§§ 26–27). Ko se otrok uči računati, se uči, kaj je pravilo in kaj je napaka pri njegovi uporabi. Pravilo in napaka mu nista razložena vnaprej. A ne zato, ker še ne bi bil sposoben razumeti abstraktnega pravila, ampak ker učenju skozi primere pravimo učenje pravila in sledenje pravilu. Ko se otrok uči računanja, ali se tudi uči, da se lahko zanese na učiteljev račun? A ta pojasnila morajo po Wittgensteinu vendarle enkrat priti h koncu. Ga bodo tudi učili, naj zaupa svojim čutom, kajti v mnogih primerih mu je rečeno, da jim v takšnem in takšnem posebnem primeru ne more zaupati? Pravilo in izjema, pravi Wittgenstein. Toda ali ni mogoče opisati, kako se prepričamo glede zanesljivosti računa? Seveda, a pri tem ne bo prišlo na dan nobeno novo *pravilo. Pravilo* ni potrebno. Nič nam ne manjka, ko računamo, računamo po pravilu in to je dovolj (§§ 44–46).

»Gotovosti«, ki jih je naštel Moore, so človekove najbolj temeljne »gotovosti«, na ozadju katerih šele lahko zaživijo verjetja, dvomi in znanje. Otroci se začnejo učiti jezik tako, da se jih pošilja po knjige in da sedijo na stolih, še preden so sposobni vprašati, ali je to stol ali knjiga in ali imajo roke, s katerimi lahko držijo knjige. Naučijo se imena barv, čeprav še ne znajo vprašati, kako se imenuje *ta*

barva. V šoli se učijo, da je nekdo tega in tega leta splezal na to in to goro, ne da bi se kdaj naučili, da je gora ali Zemlja tistega leta že obstajala. Šele mnogo kasneje pridejo jezikovne igre raziskovanja, preverjanja in dvoma. Dvom pride po verjetju. »Gotovosti« so tako temeljne, da nikoli ne pridejo do izraza. »Ko Moore pravi, da ve to in ono, v resnici našteva same empirične stavke, katerim pritrdimo brez posebnega preverjanja, torej stavke, ki imajo v sistemu naših empiričnih stavkov nenavadno logično vlogo« (§ 136). Ta posebna logična vloga v sistemu naših empiričnih stavkov namiguje na to, da te »gotovosti« niti niso stavki, saj niso nikoli rabljeni sami po sebi, ampak so kot os, okoli katere se vrti vse naše razmišljanje. Wittgenstein je z uvedbo kategorialne razlike med vednostjo in »gotovostjo« nastopil proti Mooru in njegovi rabi pojma vednosti. Za naše »gotovosti« ne vemo. Pa lahko zato vanje dvomimo?

Skeptik in dvom: je absolutni dvom tenis brez žogice ali zmota pri vseh računih?

Zavoljo zgodbe recimo, da je bil Wittgensteinov drugi korak analiza pojma dvoma, čeprav Wittgenstein nikoli ni ničesar obravnaval po korakih. Če je Moore pomešal med sabo dva različna pojma, bo bila tu Wittgensteinova teza, da je skeptikovo stališče prazno.

Kot je bilo že zgoraj omenjeno, je Wittgenstein rade volje skeptiku priznal, da nikakor ni jasno, kako Moore ve svoje resnice. Če pogledamo še dva primera (§§ 553,554):

> Nenavadno je: če brez posebne priložnosti rečem »Vem«, – na primer »Vem, da sedim na stolu«, se mi zdi ta izjava neutemeljena in prevzetna. Če pa podam isto izjavo, ko obstaja potreba po njej, se mi zdi popolnoma upravičena in vsakdanja, čeprav nisem niti malo bolj prepričan o njeni resničnosti.
>
> V svoji jezikovni igri ni prevzetna. Tam nima nobenega višjega mesta kot, enostavno, človeška jezikovna igra. Kajti v njej ima svojo omejeno uporabo. Ko pa stavek rečem izven njegovega konteksta, se pokaže v napačni luči. Kajti potem je, kot da bi želel zagotavljati, da so stvari, ki jih *vem*. O katerih mi sam Bog ne bi mogel ničesar povedati.

Sam Bog nam ne more povedati ničesar o stvareh, za katere Moore našteva, da jih ve. Zdi se kot res močna podpora skeptiku. Do zdaj je verjetno tudi že postalo jasno, da je Moore narobe dojel skeptikovo pozicijo. Skeptik ne dvomi v obstoj kakšne posamezne stvari, ampak v obstoj celotnega sveta, v vse naše čutne vtise in naše misli, celo v to, da sploh mislimo. Ko pogledamo svojo roko in si rečemo, da sedaj vemo, da imamo roko, skeptik vpraša, zakaj zaupamo svojemu vidu? V resnici ga takšen praktičen dvom sploh ne zanima, saj meni, da je za njim še en, globlji dvom. Da je to *iluzija*, pravi Wittgenstein, je treba pokazati na drugačen način.

Nekdo, ki pravi, da morda fizični predmeti ne obstajajo, ne bo priznal nobenega

načina, s katerim bi ga lahko prepričali v nasprotno. A pri tem spregleda dejstvo, da dvom o obstoju deluje le v jezikovni igri. Wittgenstein svari, da se moramo najprej vprašati, kakšen bi sploh bil takšen dvom in da ga ne smemo kar takoj razumeti. Glede obstoja fizičnih predmetov pa nadaljuje, da ne ve, ali si je možno predstavljati, da ne obstajajo, a da je izjava »Fizični predmeti obstajajo« nesmisel. Vpraša se, če naj bi bil to izkustveni stavek; ali če je izkustveni stavek »Zdi se, da fizični predmeti obstajajo«? (§ 35). *»A* je fizični predmet« je po Wittgensteinu poduk, ki ga damo le nekomu, ki še ne ve, kaj pomeni *»A«* ali kaj pomeni »fizični predmet«. Je poduk o rabi besed in »fizični predmet« je logičen pojem kot npr. barva ali mera (§ 36).

V *Filozofskih raziskavah* obravnava analogne primere: »Rdeča barva obstaja«, »Vsaka palica ima dolžino« in »Vsako telo ima razsežnost«. V vseh primerih bi radi rekli: »Seveda!« A ne opazimo, da ko si skušamo predstavljati, da ima vsaka palica dolžino, si enostavno predstavljamo palico. Njenega nasprotja pa si ne moremo. Mislimo si, da je trditev tavtologija in njena negacija kontradikcija. Oziroma si predstavljamo, da je trditev potrjena in njena negacija ovržena s stavkom »Ta palica je dolga štiri metre«. »Navsezadnje, štirje metri so dolžina«. Pri tem pa se ne zavedamo, da je izjava »Vsaka palica ima dolžino« logični oziroma, po Wittgensteinu, gramatični stavek, ki delno utemeljuje pojem palice in ni izpeljan iz izkustva *(Filozofska Gramatika*. § 83).

V *O gotovosti* Wittgenstein nadaljuje z vprašanjem, če je res primerno odgovoriti skeptiku, da je njegova izjava nesmiselna. Zanj navsezadnje ni nesmiselna. A možen odgovor bi bil, da je tako trditev kot njeno nasprotje spodletel poskus, da bi izrazili nekaj, česar se na ta način ne da izraziti. In to se po Wittgensteinu da pokazati. Pomembno pa je, da se zavedamo, da je to, kar se nam kaže kot prvi iz-. raz neke težave ali odgovora nanjo, lahko še en popolnoma napačen izraz. Šele raziskava nam lahko pokaže tisto mesto, ki ga želimo kritizirati in nam da pravi izraz naše kritike.

Wittgensteinov ugovor proti skeptiku je teza, da za vsak dvom najprej potrebujemo neko gotovost. Dvom o vsem naenkrat ni mogoč. Mislimo, da si lahko predstavljamo splošen dvom – da je to zgolj posplošitev nekega konkretnega dvoma, vendar pa Wittgenstein skuša pokazati, da to ni možno. Če nismo gotovi o nobenem dejstvu, potem ne moremo biti gotovi niti glede pomena naših besed. Kdor bi hotel dvomiti o vsem, sploh ne bi prišel do dvoma. Pri vsakem konkretnem dvomu se namreč zanašamo na to, da nekaj drugega drži – lahko dvomimo v obstoj nekega planeta in ga kasneje z raziskovanjem potrdimo, ne moremo pa hkrati dvomiti v obstoj planeta, v obstoj raziskovalnih naprav, v to, da se morda naši zapiski spoznanj na papirju ne spreminjajo sami od sebe in tako dalje. Wittgenstein se vpraša, zakaj ni mogoče, da bi dvomil o tem, da nikdar ni bil na Luni.[3] In kako bi sploh lahko skušal dvomiti o tem. Pravi, da bi se mu takšna domneva najprej zdela *brezplodna*. Iz nje ne bi nič sledilo in ničesar

[3] Leta 1950 tehnologija za človeške polete v vesolje še ni obstajala.

ne bi pojasnila. Z ničemer v njegovem življenju ne bi bila povezana. Rad bi rekel, da »nič ne govori v prid in vse proti temu«. A to že predpostavlja načelo govorjenja v prid ali proti nečemu. Predpostavlja, da znamo povedati, kaj *bi govorilo v* prid temu (§ 117). Tako vzame dva primera moorovskih stavkov – »Imam možgane« in »Mize ne izginejo, ko jih nihče ne gleda«. »Bi bilo pravilno reči: doslej ni še nihče odprl moje lobanje, da bi videl, ali so v njej možgani; toda vse govori temu v prid in nič proti temu, da bi jih tam našli? In ali bi bilo pravilno tudi reči, da nič ne govori proti in vse v prid temu, da tista miza tamle obstaja tudi, če je nihče ne vidi? Kajti kaj govori temu v prid?« (§§ 118 – 119). Mislim, da želi Wittgenstein pokazati, da četudi se zdita primera različna – v prvem primeru bi zlahka pritrdili, da vse govori v prid temu, da imamo možgane in bi za to navedli kopico dokazov; v drugem primeru pa bi kljub podobni gotovosti, da mize ostanejo, kjer so, ko jih nihče ne gleda, težje navedli prepričljive dokaze za to – je med njima prej le stopenjska razlika. Na koncu sta obe izjavi le naši »gotovosti«, ki ju imamo, ne da bi za to iskali ali zahtevali razloge. A če bi kdo dvomil v to, kako bi se njegov dvom pokazal v praksi? Wittgenstein meni, da bi mu lahko mirno pustili dvomiti, saj to ne bi imelo nobenih posledic (§ 120).

Kaj je s tem mišljeno, lahko ilustriramo z Wittgensteinovim primerom realista in idealista, ki se nahaja v delih *Zettel* (Z) in *Opombe k filozofiji psihologije II* (RPP II). »En človek je prepričan realist, drugi prepričan idealist in temu primerno učita svoje otroke. V tako pomembni zadevi, kot je obstoj ali neobstoj zunanjega sveta, nočeta svojih otrok učiti ničesar napačnega« (RPP H: § 338). Kaj naj jim rečeta, »Fizični predmeti obstajajo« oziroma negacijo tega? A če nekdo ne verjame v vile, mu otrok ni treba učiti »Vile ne obstajajo«; lahko jih zgolj ne nauči besede vila. V kakšnih okoliščinah pa rečemo »Obstajajo ...« ali »Ne obstajajo ...«? Le ko srečamo ljudi z nasprotnim prepričanjem. Idealist bo po drugi strani naučil svoje otroke besedo »stol«, saj navsezadnje vendarle hoče, da naredijo to ali ono, na primer, da prinesejo stol. Kje bo potem razlika, se vpraša Wittgenstein, med tem, kar rečejo idealistično oziroma realistično poučeni otroci? Ali ne bo razlika le v bojnem kriku? (§ 339). Po Wittgensteinu se začne igra »To je verjetno ...« z deziluzijo, vendar je dvomljivo, če je naša prva drža sploh lahko drža deziluzije. Wittgenstein si predstavlja otroka, ki je prav posebno pameten, tako pameten, da ga lahko takoj naučimo dvoma v obstoj vseh stvari. Tako se že od začetka nauči: »Tisto je verjetno stol«. Kako pa se bo takšen otrok naučil vprašanja: »Ali je tudi res stol?« Pri tem Wittgenstein ne dela otroške psihologije, ampak skuša pokazati povezavo med pojmom učenja in pojmom pomena. Če otrokova prva drža ne more biti skeptična, ali to pomeni, da se mora najprej naučiti lažne gotovosti? Wittgenstein trdi, da v tej jezikovni igri sploh še ni nobenega vprašanja o gotovosti ali negotovosti. Zaenkrat se šele učijo *narediti* nekaj (§ 341).

Kako pa se dvom po Wittgensteinu lahko izrazi? Ne samo v določenih *frazah*, ampak v jezikovni igri. Morda tako, da pogledamo pobližje; torej v precej

zapleteni dejavnosti. A ta izraz dvoma nima vedno smisla, niti nima vedno namena (§ 342). Če opazujemo nekoga, ki išče knjigo tako, da pogleda v predal, vidi, da je prazen, ga zapre in potem vsake nekaj minut spet pogleda v predal, če ni nemara knjiga zdaj v njem; zanj ne bomo rekli, da dvomi v uniformnost narave in v induktivne argumente, temveč da sploh ne ve, kako se dvomi oziroma kako se išče stvari.

Enostavno pozabljamo, da celo dvom spada v jezikovno igro, ki se je moramo naučiti in torej ni stvar arbitrarne odločitve. Otroci na začetku ne dvomijo, amp sprejemajo vse, kar jim pripovedujejo odrasli. Šele kasneje v življenju spoznajo, da ni vse resnično in se naučijo dvomiti o stvareh. Otrok podvomi, na primer, v to, ali je obstajala neka zgodovinska oseba in na potrdilo učitelja potem sprejme dejstvo, da je zares obstajala, ne more pa še nadalje spraševati, ali ni možno, da bi se učitelj motil in da bi tudi vse zgodovinske raziskave bile napačne. Odrasel človek ne bi mogel razumeti, od kod prihaja ta dvom. Učenec, ki bi stalno segal učitelju v besedo in za vsako podrobnost zahteval še dodatno potrditev, da je zares resnična, bi bil obravnavan kot nekdo, ki moti pouk, in ne kot nekdo, ki dvomi, ki je morda zgolj temeljit v svojem dvomu (kar naj bi bilo v drugih situacijah celo pohvalno). Učitelja bi skrbelo, da na ta način nikoli ne bo mogel napredovati. Napredovati do stopnje, kjer bi res lahko začel z dvomom in raziskavami. »Človek lahko dvomi le, če se je naučil določenih stvari; kot se lahko zmoti pri računanju le, če se je naučil računati. In v takšnem primeru je dvom res nenameren« (§ 343).

Kaj naredimo, če imamo dvome, da je pred nami stol? Gledamo in tipljemo ga z vseh strani, na primer. Vendar takšno obnašanje ni vedno izraz dvoma; če bi to počela opica ali otrok, to ne bi bil dvom. Le nekdo, ki pozna nekaj takšnega kot »razlog za dvom«, lahko dvomi. Wittgenstein pravi, da obstaja *primitivno* obnašanje, ki se lahko kasneje razvije v dvom, kot na primer obnašanje opice, ki raztrga cigareto, da bi videla, kaj je notri. Temu lahko rečemo primitivno raziskovanje in tega ne vidimo pri inteligentnih psih. Samo dejanje pregledovanja in obračanja predmeta naokoli je primitiven izvor dvoma. A dvom je le tam, kjer so prisotni tipični antecedensi in konsekvensi dvoma (§§ 344–345).

Ali ne potrebujemo razlogov za dvom? Wittgenstein pravi (OG: §§ 124 – 130), da uporabljamo sodbe kot načela presojanja. Če nas slep človek vpraša, ali imamo dve roki, se o tem ne prepričamo s pogledom nanju. Kot že rečeno, ni jasno, *kaj* naj preveri *kaj*? Roke z očmi ali oči z rokami. Kdo odloča o tem, *kaj* drži? In kaj sploh pomeni izjava, da nekaj drži? O pomenu svojih besed nismo bolj prepričani kot o določenih sodbah. Ne moremo dvomiti, na primer, o tem, da se ta barva imenuje »modra«. In če bi že kdo dvomil, kako vemo, da uporablja besede »Dvomim v to« enako kot mi? Naši dvomi tvorijo sistem. Od otroštva dalje smo se učili presojanja in samo temu pravimo presojanje. Zastavi se vprašanje, ali ni morda izkustvo tisto, ki nas uči *tako* presojati, to je, da je pravilno tako presojati? A kako nas izkustvo *uči? Mi* izpeljemo stvari iz izkustva, a izkustvo nas ne usmerja, naj karkoli izpeljemo iz njega. Če je to temelj našega

načina presojanja in ne le njegov vzrok, pa zato nimamo zopet razloga, da bi se nam zdel to temelj. A Wittgenstein nadaljuje, da izkustvo vendarle ni temelj naše igre presojanja. Niti ni njen odličen uspeh. V primeru, ki ga navaja v podporo tej trditvi, je videti tudi njegov prezir do modernega sveta (§ 132): kot so ljudje včasih verjeli, da lahko kralj prikliče dež in *mi* pravimo, da je to v nasprotju z izkustvom; tako mi danes verjamemo, da so letala, radio itd. sredstva za zbliževanje narodov in širjenje kulture.

V 140., 141. in 142. paragrafu *O gotovosti* pravi:

> Prakse empiričnega presojanja se ne naučimo tako, da bi se naučili pravil; *sodbe* nam vbijejo v glavo; prav tako kakor njihove povezave z drugimi sodbami. *Celoto* sodb nam naredijo plavzibilno.
>
> Ko najprej začnemo *verjeti* nekaj, to ni posamezen stavek, temveč celoten sistem stavkov. (Postopoma se nam jasni celota.)
>
> Ne razumem posameznih aksiomov, temveč sistem, v katerem se posledice in premise *medsebojno* podpirajo.

Ko nam je rečeno, da se je nekdo pred mnogimi leti povzpel na to in to goro po navadi ne preverjamo verodostojnosti pripovedovalca te zgodbe in če je gora takrat že obstajala. Otrok se precej pozneje nauči, da obstajajo verodostojni in neverodostojni ljudje, kakor se nauči dejstev, ki mu jih povedo. Vprašanje o obstoju gore se sploh ne pojavi. Ta sklep tako rekoč pogoltne skupaj s tem, *kar* se nauči (§ 143). Otrok se nauči verjeti celo vrsto stvari in delovati v skladu s temi verjetji. Izoblikuje si sistem tega, v kar verjame, in v tem sistemu nekatere stvari neovrgljivo držijo, druge pa so bolj ali manj podvržene spreminjanju. To kar neovrgljivo drži, ne drži zato, ker bi bilo samo po sebi očitno ali prepričljivo, temveč zaradi stvari, ki ležijo naokoli (§ 144). Vse do sedaj povedano pa morda dela vtis, da ljudje torej prehitro sprejemamo neke neutemeljene teze, da vse naše znanje stoji na trhlih temeljih, katerih nismo zmožni utemeljiti – da naše spoznanje ne seže dovolj daleč; to je ravno stališče skeptika. A Wittgenstein odgovarja: »... to, da se o nekaterih zadevah *dejansko* ne dvomi, spada k logiki naših znanstvenih raziskovanj«. »... *Če* hočem, da se vrata gibljejo, morajo biti tečaji fiksirani« (§§ 342, 343). Tukaj je bistveno, da ni pravilno reči, da znanost na koncu koncev ne more utemeljiti sama sebe, temveč da brez takšnih breztemeljnih izjav tudi znanstvenega načina raziskovanja ne bi bilo.

Obstaja šala, ki mislim, da dobro ponazori Wittgensteinovo stališče. Znanstvenik se z ženo vozi po podeželju. Žena reče: »O poglej, te ovce so ostrižene!« »Da«, pravi znanstvenik, »po tej strani«. Zdi se, kot da žena prikazuje zdravorazumski pogled na svet, znanstvenik pa bolj previdnega, natančnega in točnega, torej znanstvenega; pri katerem se noče spuščati onkraj tega, kar lahko dokaže s čuti. A v resnici to ni tako. Znanstveniki za oblikovanje svojih hipotez ne uporabljajo samo čutnih vtisov, ampak, na primer, tudi pretekle izkušnje. Tako nam naše znanje o striženju ovc pravi, da kmetje svoje ovce strižejo po celem telesu in da

je verjetnost, da pri tem kmetu to ni tako, zelo majhna. Praktično neznatna pa je verjetnost, da bi bile vse ovce ravno v tistem trenutku obrnjene proti cesti tako, da bi kazale le svojo ostriženo stran. Podobno kot ta znanstvenik razmišlja tudi skeptik Če je vodilo prvega, da ne bo verjel ničemur razen svojim neposrednim čutnim vtisom, pa slednji zavrne tudi to. Želi nas prepričati, da je njegovo vodilo »Ne morem vedeti ničesar« edino sprejemljivo. A zdi se, da ve vsaj, kaj pomenijo njegove besede. In pričakuje, da ga razumemo. Pričakuje, da vemo, o čem govori, in da vemo, kaj pomeni dvomiti.

Wittgenstein podobno odgovarja tudi na argument sanj, klasičen primer kartezijanskega skepticizma. »Argument 'Morda sanjam' je nesmiseln zato, ker potemtakem sanjam tudi to izjavo, celo /o, da imajo te besede nek pomen« (§ 383). K tej misli se vrne še enkrat, v zadnjem, 676. paragrafu: če sem drogiran ali če sanjam, potem v resnici ne govorim in ne mislim. Če v sanjah rečem »Sanjam«, pa četudi to rečem naglas, to ne pomeni, da imam prav. Prav tako kot nekdo, ki v sanjah reče »Dežuje«, nima prav, pa čeprav zunaj dežuje in je njegova izjava dejansko povezana s šumom dežja. Podobno govori tudi v RPP I, § 32: če človek pod anestezijo reče »Pri zavesti sem«, ali bi morali reči »On že ve«? In če torej nekdo v sanjah reče »Spim«, moramo odgovoriti »Prav ima«? Ali kdor reče »Nisem pri zavesti«, govori neresnico in resnico, če to reče, medtem ko je nezavesten? Kaj si mislimo, če papagaj reče »Ne razumem niti besede« ali gramofon »Sem zgolj stroj«? V resnici nekomu, ki v sanjah reče »Sanjam«, odgovorimo, da je le sanjal, da je rekel, da sanja. Tako kot nekomu, ki je v sanjah igral šah, rečemo, da ni zares igral šaha, le sanjal je, da ga je igral. Zakaj potem ne bi rekli tudi »V resnici nisi mislil besede na takšen način, samo sanjal si«? (§ 1057).

Wittgenstein v *Zadnjih spisih o filozofiji psihologije I* (LW I) opiše igro, ki jo imenuje tenis brez žogice. Igralci se premikajo po igrišču z loparji v rokah, tako kot bi se med pravo igro tenisa. Vse zamahe delajo tako, kot da bi res udarjali žogico in imajo celo sodnika, ki v vprašljivih primerih presodi, če je šla žogica v mrežo ali avt. Ta igra je očitno precej podobna tenisu, a je po drugi strani bistveno drugačna. Wittgenstein vpelje ta primer zato, da bi ponazoril razliko med govorjenjem in govorjenjem v domišljiji oziroma tihim govorom. Njegova poanta je, da zmotno mislimo, da je govor v domišljiji isto kot govor, le da se dogaja v glavi. Tako kot je tenis brez žogice isto kot tenis, le da ga igramo brez žogice. A razlika je fundamentalna, pravi Wittgenstein: enostavno nimamo pregleda nad svojimi pojmi, nad njihovo rabo. Tako bi lahko naredili primerjavo tudi med dvomom in absolutnim dvomom. Skeptik meni, da je absolutni dvom enak navadnemu dvomu, le da ne velja za neko omejeno področje, ampak za celotno izkustvo. Dvom je dvom, glede posameznih stvari ali celotnega izkustva; govor je govor, pa naj bo na glas ali v domišljiji. Skeptik bi se celo strinjal, da je med obema oblikama dvoma bistvena razlika, njega sploh ne zanima trivialni, vsakdanji dvom, ampak moč in globina absolutnega dvoma. A temu še vedno pravi dvom. Morda gre lahko še dlje in reče, tudi če tenis brez žogice ni tenis, je

pa zato še vedno igra, res da zelo drugačna igra kot tenis, a vendarle ne brez podobnosti. Enako torej dvom.

A poglejmo drug Wittgensteinov primer. Ali je možno, da se motimo pri vseh naših računih, kot to meni skeptik? Wittgenstein na to odgovarja z vprašanjem, ali je možno, da nikoli ni bilo upoštevano nobeno pravilo? Da nikoli nihče ni izpolnil ukaza, se pravilno obrnil pri smerokazu ali pravilno odigral igre šaha? Ali je po drugi strani možno, da bi se vse te stvari zgodile le enkrat v vsej zgodovini človeštva? Le enkrat je nekdo pravilno sledil smerokazu in le enkrat je nekdo pravilno odigral partijo šaha. Se je lahko nekje nekoč samo enkrat odigrala igra in potem nikdar več? Wittgenstein trdi, da ne. »... Upoštevati pravilo, narediti poročilo, igrati igro šaha, so *običaji* (rabe, institucije)« (Pl: § 199). Pravilo lahko kršimo le, če obstaja pravilo, če obstaja neka institucija. Ukaz lahko narobe razumemo le, če obstaja institucija ukazovanja in izvrševanja ukazov. Ne verjamem v nekaj le, če verjamem v nekaj drugega oziroma dvom je lahko le tam, kjer je tudi neka gotovost (o nečem drugem). Vzemimo še primer bolečine: vprašanje je, če lahko rečemo kričanju od bolečine, na primer v puščavi, izraz bolečine. Po Wittgensteinu namreč tudi za izraz bolečine potrebujemo določene normalne manifestacije življenja. In toliko bolj za žalost ali naklonjenost. »Seveda, po eni strani matematika je veja vednosti, – a je vendarle tudi *dejavnost*. In ‘napačne poteze’ lahko obstajajo le kot izjema. Kajti če bi to, kar sedaj tako imenujemo, postalo pravilo, potem bi bila igra, v kateri so bile to napačne poteze, ukinjena« (II, xi, str. 227). Če sedaj primerjamo obe analogiji, mislim, da skeptik verjame, da je absolutni dvom kot tenis brez žogice, Wittgenstein pa bi trdil, da je absolutni dvom kot zmota pri vseh računih. Absolutni dvom po Wittgensteinu nima več niti statusa igre, kot ga ima tenis brez žogice. Je mentalni krč, ki nima svoje aplikacije oziroma je kot misel, da smo se zmotili pri vseh računih. Je skratka po Wittgensteinu nekaj logično nemogočega. Skeptik misli, da je in mora biti bolj previden oziroma dosleden v svojem dvomu od običajnih ljudi. A pri tem ne opazi, da postane tako abstrakten, da dvom izgubi svoj pomen.

Mesto, kjer se srečata pojma vednosti in dvoma v Wittgensteinovi obravnavi, je v njegovem vprašanju: »Ali lahko rečemo: ‘Kjer ni dvoma, tam tudi vednosti ni’?« (OG: § 121). In čeprav se zdi, da je Wittgensteinov odgovor skozi celotno delo pritrdilen, je vendar najti tudi zadržke. Mislim, da je razlog za to dejstvo, da Wittgensteinov glavni interes sploh ni bil razrešitev tega vprašanja in ker po drugi strani verjetno niti ni verjel v enoznačen odgovor. Tako, na primer, skozi celotno delo navaja različne definicije vedenja in vedenja v smislu gotovosti: vedenje kot nezmožnost zmote, kot odsotnost dvoma, kot gotovo prepričanje, kot prepričanje, ki ne potrebuje razlogov, kot verjetje, da vemo, kot gotovost itd. Mislim, da tu, ponovno, ne gre za iskanje prave definicije, ampak za naštevanje tega, čemur bi v vsakdanjem govoru rekli vedenje. Wittgensteinov glavni interes v *O gotovosti* ni epistemološka raziskava pojmov vednosti, dvoma in gotovosti, kot je to pri Mooru, ampak logična oziroma gramatična analiza teh pojmov.

Moore se je res boril proti skeptiku in skušal dokazati, da vemo nekatere stvari, a to ni bil nikoli Wittgensteinov namen. Njega je kot že rečeno zanimala nenavadna logična vloga moorovskih stavkov v sistemu naših izkustvenih stavkov.

ON CERTAINTY AND EPISTEMOLOGY

In the article I deal with Wittgenstein's main work in epistemology – *On Certainty*. In the first chapter I discuss his analysis of the concept of knowledge and in the second chapter his analysis of the concept of doubt. Wittgenstein claims knowledge and doubt exist only within language games: we have knowledge when we can give reasons for it; which is not the case for our »certainties«; doubt exists only where there is certainty in something else. I finish with the claim that Wittgenstein's analysis of these concepts is primarily a grammatical, not an epistemological one.

Keywords: Wittgenstein, language-game, knowledge, certainty, doubt.

Literatura

Moore, G. E. (2007). »Dokaz zunanjega sveta«. Prevedel Rok Uhan. *Analiza*, 11, št. 4, str. 5–9.

Wittgenstein, L. (1998). *Last Writtings on the Philosophy of Psychology: Volume I Preliminary Studies for Part II of Philosophical investigations*. Prevedla C. G. Luckhardt in Maximilian A. E. Aue. Oxford: Basil Blackwell.

Wittgenstein, L. (2004). *O gotovosti*. Prevedla Amalija Maček Mergole. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.

Wittgenstein, L. (1998). *On Certainty*. Prevedla Denis Paul in G. E. M. Anscombe. Oxford: Blackwell.

Wittgenstein, L. (1993). *Philosophical Grammar*. Prevedel Anthony Kenny. Oxford: Basil Blackwell.

Wittgenstein, L. (1999). *Philosophical Investigations*. Prevedla G. E. M. Anscombe. Oxford: Blackwell.

Wittgenstein, L. (1998). *Remarks on the Philosophy of Psychology: Volume I*. Prevedla G. E. M. Anscombe. Oxford: Basil Blackwell.

Wittgenstein, L. (1998). *Remarks on the Philosophy of Psychology: Volume II*.

Prevedla C. G. Luckhardt in Maximilian A. E. Aue. Oxford: Basil Blackwell.

Wittgenstein, L. (1998). *Zettel*. Prevedla G. E. M. Anscombe. Oxford: Basil Blackwell.